

ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМНОСТІ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Легітимація влади відіграє провідну роль в процесі демократичної модернізації. Її важливість пояснюється, перш за все тим, що модернізація є якісним оновленням влади, яка вимагає зміни традиційних форм легітимації. До того ж модернізаційні зміни потребують консолідації, напруження зусиль всього суспільства, об'єднання його навкруги владного центру.

Проблема відносин між народом та владою присутня в наукових дослідженнях ще з давніх часів. Довірі та повазі народу до влади приділяв увагу, наприклад, китайський мислитель Конфуцій. Зокрема, він стверджував, що в державі з гарним управлінням повинно бути вдосталь продовольства, достатньо зброї та народ повинен довіряти правителям. Філософ вважав, що при крайній потребі можна відмовитися від зброї та продовольства, але не від довіри народу, бо "без довіри народу держава не зможе встояти" [1]. Зустрічається ця проблематика і в працях українських вчених. Так, С.Оріховський-Роксолан в відомій праці „Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу” пише, що вже від початку свого правління королеві треба „найпильніше подбати, щоб привернути прихильність тих людей, серед яких правиш. Вона є єдиним захистом королів. Без прихильності підданих немцною і непевною буває влада короля” [2]. Таким чином підкреслюється сутнісна важливість підтримки з боку народу для існування влади та виконання нею своїх функцій.

У загальному визначенні сутність легітимності полягає в тому, що той чи інший порядок створення та забезпечення виконання законів є придатним для громадян держави. Держава існує лише тоді, коли ті, над ким вона панує, підкоряються авторитету володарюючих. Виходячи з цієї тези, М.Вебер розрізняє три основи легітимності: вона може бути традиційною, харизматичною або бюрократичною. Ці три форми авторитету можуть розглядатися як віддзеркалення різних процесів інституціоналізації. Традиційний авторитет виступає у якості норми у тому суспільстві, де не існує окремих адміністративних структур для виконання функцій, що не є політичними. Легальне володарювання виникає в результаті появи соціальної диференціації, коли політичний авторитет передається спеціалізованим інститутам, які часто визначаються терміном “бюрократія”. І третя форма – володарювання харизматичне, народжується в результаті заперечення традиційного володарювання вождем, який бажає, щоб його власний авторитет був визнаний у якості морального обов'язку [3]. Таким чином, різні форми авторитету не стільки відносяться до типів цінностей, на яких вони засновані, скільки до організаційних засобів їх створення та стабілізації.

Подальший розвиток політичного процесу привів до усвідомлення легітимації влади як сутності розвитку політичної системи суспільства. Саме

цей аспект розглядає відомий іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет в книзі “Одна інтерпретація світової історії” [4]. На прикладі зародження, розквіту та падіння Римської імперії Ортега доводить, що рівень легітимності виступає провідним чинником розвитку суспільства. Навіть назва римської держави – республіка означає “справа народу” або “загальна справа”, тобто саме легітимна, підтримана громадянами. Дослідник творчості Хосе Ортеги Н. Андрушкевич стверджує, що у Римській імперії термін “республіка” не мав антимонархічного забарвлення, він використовувався і тоді, коли влада успадковувалася, і тоді, коли обиралася. На думку Н. Андрушкевича, республіка стала протиставлятися монархії набагато пізніше, за часів Великої Французької Революції, саме тоді вона стала асоціюватися виключно з механізмом обрання влади [5].

Аналізуючи історичний процес, Ортега виділяє декілька типів легітимності. Первинною, зразковою та прототипною він називає монархічну форму легітимності, яка в прихованому вигляді продовжує існувати під всіма іншими формами. Слідом за монархічною приходять демократична легітимність. Вона, на думку вченого, вимагає обов’язкового підтвердження своєї ефективності на ділі. Таким чином, ця вторинна легітимність потребує подвійного виправдання: підчас виборів – первинного консенсусу, який є суб’єктивним, хоча і колективним волевиявленням більшості, а також наступного виправдання влади результатами діяльності. Фактично, Ортега тут виділяє ще і такі різновиди легітимності, як суб’єктивна та об’єктивна, формальна та реальна.

Вчений формулює алгоритм досягнення істинної легітимності під час переходу від монархічної влади до демократичної. Він включає в себе наступні елементи:

1. Попередня народна згода та подальша ефективність самої влади;
2. Правонаступність шляхом збереження більшості монархічних установ навіть після кінця монархії;
3. Збереження авторитету за “кращими”, тобто за аристократією.

Базовою засадою легітимності є “колективна віра усього народу, що представники влади дійсно є тими, хто має право здійснювати її... Тому, коли це загальне вірування розпадається, разом з ним розпадається й легітимність. Треба підкреслити, що має значення не переконання окремої людини, а колективне вірування, загальний політичний консенсус. Таким чином, основою легітимності є політичний консенсус або соборність [6].

Цю ж думку стверджує С. Ліпсет в своєму класичному дослідженні “Людина політики”: “Легітимність передумовлює здатність політичної системи породжувати та підтримувати віру в те, що існуючі політичні інститути більш за все підходять для даного суспільства”. Ліпсет вважає, що західним державам при формуванні легітимності прийшлося мати справу з трьома складними питаннями:

1. Місце церкви та різних релігій в державі.
2. Розповсюдження на робітничій клас всіх економічних та політичних прав.

3.Боротьба навкруги розподілення національного доходу [7].

Політика виконує особливу функцію щодо інших форм соціальної дії. Бо тільки в її межах приймаються рішення, обов'язкові для всіх членів певного суспільства. Важливе значення для виконання цієї функції має лояльність тих, кого торкаються прийняті рішення. На думку, М.Брі лояльність виникає як наслідок відповідності політичного рішення до цінностей уявлень населення про суспільні блага. Віра в легітимність виникає тоді, коли діючі правила, які визначають хто, коли і в якій послідовності може приймати рішення, розглядаються як обов'язкові, незалежно від оцінки самих рішень, що приймаються при слідуванні цим правилам. Таким чином, лояльність завойовується або втрачається в залежності від результатів політичного процесу. М. Брі надає своєрідну формулу легітимності: "Політичний режим є стабільним тоді, коли порядок прийняття рішень є легітимним, їх результати сприяють лояльності, а альтернативи можуть бути придушені" [8].

Деякі автори, наприклад, М.Дюверже, сутність влади пов'язували саме з підтримкою народу. На його думку, про владу можна говорити лише у тому випадку, коли народ вірить, що підкоряючись вимогам влади, він вчиняє нормально, справедливо на законних засадах. К.Гаджієв стверджує, що сутність легітимації влади полягає в виправданні права володарювання існуючої в даній країні форми правління. Таким чином, легітимна влад – це влада, яку визнає більшість громадян держави [9].

Джерелами легітимності політичної влади виступають передусім: основоположні ідеологічні принципи, відданість структурі та нормам режиму, конкретним авторитетам. Показниками легітимності є рівень примусу, що використовується для проведення політики в життя; наявність спроб повалення уряду або лідера, сила проявлення громадянської непокори, а також результати виборів, референдумів, масових демонстрацій на підтримку влади. Для вимірювання легітимності використовуються також такі параметри, як готовність громадян виконувати основні закони, чисельність поліції відносно до загальної кількості громадян. У Великій Британії, наприклад, де рівень легітимності влади традиційно високий чисельність поліції значно менша, ніж у Франції, Німеччині або США. Об'єктами легітимності виступають: політичні еліти, адміністративний персонал, норми та структури режиму.

З метою підвищення рівня легітимності дуже важливо підтримувати усвідомлення законності влади та її носіїв. Саме віра в законність режиму забезпечує стабільність політичної системи, всіх владних відносин. Влада може вважати себе достатньо легітимною лише в тому випадку, коли виконуються фундаментальні "правила гри" – відповідальність владних структур перед народом та верховенство закону

Характерною особливістю політичного життя в Україні є недостатня легітимність усіх політичних інститутів, тобто структурна легітимність. Це можна пояснити тим, що виникнення та розвиток політичних інститутів проходили в Україні не органічно, не шляхом зусиль та боротьбі громадян за

свої права, а за рахунок формування “зверху” в інтересах порівняно вузької кола правлячої еліти.

Неефективність діяльності демократичної влади, нездатність забезпечити стійке економічне зростання та підвищення рівня доброту громадян знижують її функціональну легітимність. В цілому, досвід, сучасних демократичних транзитів свідчить про те, що основна загроза новим демократіям полягає в низькому рівні ефективності. Виникає така негативна закономірність: низька ефективність демократичної системи викликається неефективністю політичних рішень, що приймається керівництвом держави, а нелегітимність правління не дозволяє владі діяти ефективно, уникаючи популізму [10]. Соціологічні опитування, що проводилися у жовтні 1998 року Українсько-американським Центром стратегічних досліджень, показали, що громадяни України невдоволені владою в цілому; більш, ніж у 70-ти відсотків населення сформувалося переконання, що основні інститути суспільства діють не на користь народу, їх очолюють корумповані та професійно не підготовлені лідери, яким не можна довіряти [11]. До останнього часу, ставлення суспільства до політичної еліти залишалося негативним. Чинний Президент України В.Ющенко так характеризував відносини влади і громадян у 2003 році: ”Якщо соціологічні опитування свідчать, що рівень повної довіри до найвищих державних посадовців вже кілька років тримається на позначці 6–8%, то ця цифра і є справжнім показником авторитету нинішньої влади. Цей факт не може не турбувати. На жаль, непопулярність певних політичних персон проектується й на ставлення до органів влади загалом, формує стійке несприйняття владних інститутів, політичної еліти та навіть контреліти” [12].

Низький рівень довіри громадян України до структур влади пов’язаний також з домінуванням переважно авторитарних технологій легітимації. Хоча формально вона набувалася під час багатопартійних виборів, у тих, хто отримав офіційні повноваження на здійснення влади, було майже відсутнє прагнення підтримати легітимацію “знизу”, виявляючи професіоналізм, турботу про державу та народ. Через це влада не мала необхідного авторитету і підтримки, що спирається на усвідомлення кожним громадянином особливої значущості та правильності дій влади. Таке переконання, за М.Вебером, є “внутрішньою” гарантією легітимності. Саме її бракує в сучасній Україні.

Брак демократичних засад легітимації змушував суб’єктів української влади використовувати відомі технології авторитарного забезпечення самолегітимації. Серед них можна назвати технологію, засновану на “демонстрації відданості”. В Україні використовувалася, насамперед, відданість політичній стабільності, незалежності, реформам. Існує також технологія, заснована на обмеженні альтернатив розвитку до однієї можливої. Ця технологія ґрунтується на формуванні образу ворога, який є головною перешкодою прогресивному розвитку країни. Дуже поширеною є технологія доктринальної легітимації за допомогою діячів науки, мистецтва. Часто використовувалася в Україні і технологія “клієнтелізму”, коли під

патронатом Президента та провідних політиків проводяться спортивні змагання, фестивалі, конкурси і ті.

Недостатнім залишається рівень підтримки громадянами представницьких органів державної влади та політичних партій. Серед політичних інститутів політичні партії користуються найменшою довірою. Це пояснюється тим, що партії та громадяни поки що розділені. Для перших провідною цінністю є досягнення або утримання владних позицій, а для других – намагання покращити або утримати соціальний рівень життя. Ще не склався той об'єктивний процес, в якому партії невід'ємно пов'язані з громадянами через те, що партії шукають підходящій електорат, а виборці, не впевнені в власному соціальному статусі, шукають організацію, через яку можна реалізувати свої інтереси [13]. Поки що політичні партії України не стали „готовою зброєю слабких у боротьбі з сильними” – це «машини для голосування», а не політичні об'єднання, що виражають інтереси певних соціальних груп [14]. Цим пояснюється і недовговічність партій, і нестійкий характер політичних уподобань електорату.

Регулярні вибори вважаються головним інструментом процедурної легітимації політичної влади – легітимації за допомогою принципу суверенітету народу. Легітимність демократичних виборів досягається лише тоді, коли ці вибори ведуть до відбору найкращих. Це формально містилося в самій назві “кандидат”, що походить від слова “кандіда”, яке означає білий, чистий, цнотливий [15].

Проводячи демократичні вибори, стверджує зокрема Ю.Габермас, від виборця сподіваються, що він, до певної міри володіє знаннями і здатністю компетентно оцінювати політичні події, із зацікавленням братиме участь у відкритих обговореннях, щоб, зорієнтувавши їх щодо раціональної форми та загальних інтересів, отримати допомогу в пошуку правильного напрямку політичної діяльності. У працях на тему теорії демократії та громадської думки можна зустріти наступні чинники “персональної культури виборця”: зацікавленість громадськими справами, поінформованість і знання; тверді політичні принципи або норми моралі; здатність уважно спостерігати; залученість до комунікативності та обговорень, раціональна поведінка, врахування суспільних інтересів [16].

Однак у громадян України склалося суперечливе, а часто навіть негативне відношення до виборів. Демократична легітимація шляхом політичних виборів та розвитку парламентаризму не встигла укріпитися, до того ж з перших днів існування зазнала дискредитації. Засоби масової інформації розповсюджували образ народного депутату як нероби та хабарника. Негативне ставлення до парламенту, зокрема продемонстрував референдум в квітні 2000 року.

Президентські вибори 2004 року в Україні яскраво показали шкідливість та безперспективність жорсткого силового тиску на політичну ситуацію. Замість обговорення реальних варіантів вирішення гострих соціально-економічних проблем кампанія демонструвала брутальний силовий тиск кандидатів один на одного у чорно-білому форматі.

Організатори виборчого процесу широко використовували технології провокування та розколу. Сутність таких технологій полягала в ідеалізації свого кандидата та залякуванні страшними наслідками альтернативного вибору, формуванні образу ворога, що підлягає політичному знищенню. Політичні сили навіть не намагалися налагодити ефективні канали обміну інформацією, не було конференцій, зустрічей експертів, круглих столів. Навіть дебати між кандидатами перетворилися на взаємні звинувачення та приховані погрози.

Все це призвело до кризи легітимності виборчого процесу. Вибори в такій ситуації перетворюються на ірраціональний процес, учасники якого спілкуються на мові умовностей: умовні і практично не виконуються передвиборчі обіцянки політиків, ефемерні самі політичні партії та блоки – учасники електорального процесу, нераціональним у більшості виглядає і сам вибір кандидата під час голосування, оскільки мотиви виборця не мають надійних, об'єктивних засад.

Результатом усіх цих явищ стала криза суспільної довіри, яка виявляється в тому, що громадяни не довіряють результатам виборів, а наявність масових фальсифікацій сприймають як звичне явище. Не довіряє народ і владі, пікетуючи будинок Верховної Ради України, Адміністрації Президента України, верховного Суду. Не довіряють один одному і народні депутати, що виявляється в „пакетному голосуванні” одночасно за декілька законопроектів, ініційованих супротивниками в політичній боротьбі. Недовіра роз'єднує і мешканців різних регіонів, які підозрюють один одного в неповазі, ігноруванні інтересів, несправедливості і ті.

Як свідчать дослідження, більшість українських громадян і сьогодні переконана, що вони не зможуть впливати на рішення, що приймаються владою, та хоч приблизно розбиратися в хитросплетіннях політики і державних справ. Це означає, що в свідомості більшості відсутня найважливіша складова “громадянської культури”, що лежить в основі зацікавленого відношення громадян до політики в стабільних демократіях – почуття політичної компетентності. Складається “неусвідомлене та визнане самоусунення громадян від політичної діяльності на ґрунті відчуття некомпетентності в політиці. Як стверджує Д.Кола, людина вважає себе некомпетентною і не усвідомлює, що її позбавляють конституційного права, навіть не бачить цього позбавлення, бо ілюзія некомпетентності створює справжню некомпетентність [17].

Десятилітнє функціонування в Україні формальної демократії не призвело до помітного розповсюдження культури політичної участі та формування реальної внутрішньої легітимності влади. Відчуття безпорадності у відносинах з владою в пострадянському просторі набагато більше, ніж в Західних країнах. На Україні та в Росії лише 8-9% громадян вважають, що мають “деяку” можливість впливати на уряд, який виступає від їх імені. В Великій Британії 25% громадян вважають, що “якось впливають на рішення уряду”, а в США 50% переконані, що мають деякий вплив на владу. Дослідження показує, що українці та інші громадян пострадянських

країн не тільки скептично відносяться до своєї можливості впливати на владу, але й вважають, що зараз у них менше впливу, ніж за радянських часів, що влада стала менш чесною та справедливою до своїх громадян [18]. Досить високий рівень недовіри між владою та громадянами показало соціологічне дослідження, що проводилося серед населення Донбасу впродовж 2001-2002 років. Фокусовані групові інтерв'ю проводилися у шахтарських населених пунктах в межах проекту “Говорити і бути почутими”, спрямованого на вивчення соціальних та екологічних наслідків реструктуризації вугільної промисловості в Донбасі. Цей проект здійснювався громадською організацією “Зелений світ” і Центром із вивчення суспільних процесів і проблем гуманізму завдяки гранту, наданому Європейським Союзом у рамках програми трансатлантичної ініціативи. Під час обговорення причин масового закриття шахт у Донбасі учасники фокус груп продемонстрували, що їм відома точка зору влади на причини масового закриття шахт, але ніхто з них не погодився з цією точкою зору. Жителі шахтарських населених пунктів почуваються відчужено від процесу прийняття політичних рішень, які потім визначають їх життя, вони вважають, що держава не має чіткої політики в плані економічного і соціального розвитку регіону [19].

Таким чином, можна констатувати наявність досить глибокої кризи легітимності української влади напередодні президентських виборів 2004 року. Вона проявлялася в наступних рисах:

1. Різкому посиленні діяльності опозиційних сил.
2. Постійному порушенні правлячим режимом правил політичної гри.
3. Невмінням та небажанням влади спілкуватися з народом, пояснювати сутність своєї політики.
4. Широкому розповсюдженні таких соціальних захворювань, як корупція, злочинність, ріст безробіття, падіння рівня життя.

Нова українська влада, особисто Президент Віктор Ющенко, добре розуміють важливість реальної легітимації влади. Про це свідчать і виступи найвищих посадових осіб держави і безпрецедентно соціальний бюджет, сформований у березні 2005 року. Як показало опитування, проведене соціологічною службою Центру Разумкова, існують певні позитивні зрушення у відношеннях між владою та громадянами. Так, 50,7 % опитаних вважають, що події в Україні розвиваються у вірному напрямку, протилежної точки зору дотримуються 23,8% громадян. Підтримку особисто Президенту України – висловили в загальному вимірі 73,6% опитаних, 71,9% – схвалюють діяльність українського уряду. Взагалі значне покращення ситуації констатують 7,9% українських громадян, 39,2% – не помітили істотних змін в країні, 6,5% – констатували погіршення стану справ в країні. Домінування частки громадян, що не помітила істотних змін ситуації пов'язана скоріше не з відсутністю змін, а з браком часу для їх усвідомлення. Що стосується розвитку подій не на загальнодержавному рівні, а в області, місті, селі, де проживає конкретний громадянин, то задоволених діями нової влади стає значно менше. Позитивний розвиток ситуації відмічають тільки

34,4%, одна третя населення вважає, що його негативним, і майже стільки визнають свою неспроможність зорієнтуватися в стані сучасних справ. Така оцінка сформувалася на підставі проблем з призначенням влади на місцях. Багато питань виникає з приводу професіоналізму, компетентності та чесності і це не сприяє підвищенню довіри людей до місцевої влади. Це, зокрема, ілюструється такими даними соціопитування: повністю підтримують діяльність обласних державних адміністрацій 14,6% опитаних, а їх окремі кроки – 35,1%. Недовіру до місцевих органів влади відчують від 27,7 до 30,7% респондентів [20].

Досить високий рівень позитивної оцінки діяльності центральної влади і значне зниження її при пересуванні до регіонів свідчить про її переважно суб'єктивний характер. Існуюча довіра громадян надана владі „авансом” і може бути легко втрачена без відповідного підкріплення реальними справами. Переконати людей, вважаючих, що будь-яка влада приходить виключно для реалізації власних потреб, а не для вирішення завдань загальнонаціонального плану, можна лише конкретними результатами діяльності владної команди.

На ґрунті класичних та сучасних досліджень процесу легітимності можна запропонувати наступний алгоритм легітимації влади:

1. Вироблення та інституціоналізація виборчих правил та норм політичної діяльності на основі мінімального консенсусу між ведучими групами інтересів.

2. Переконавання провідних політичних акторів в справедливості прийнятих правил та норм та готовності діяти відповідно до них.

3. Виконання політичними акторами прийнятих правил та норм.

Перший та найголовніший етап процесу легітимації – обрання правил та норм. Саме тут створюються умови досягнення інституціональної стабільності та ефективності вказаних систем та попередження зворотного руху.

При створенні інституціональних меж легітимації політичної влади необхідно мати на увазі, що система законів представляє собою суспільний капітал, позитивний вплив якого змінюється з часом. Поведінка провідних суб'єктів політичного процесу може або підвищувати цей вплив, або зменшувати його (при відмові виконувати прийняті правила та норми). Все залежить від того, яка лінія поведінки буде здаватися більш раціональною.

З точки зору теорії ігор, прийняття політичними акторами загальнонаціональних правил гри може проходити за принципами:

- гри “з нульовою сумою”, коли в результаті взаємодії обсяг матеріальних благ зостається незмінним, а переможець отримує все. Це означає, що один з учасників створення “правил гри”, займаючи провідні позиції на стадії розробки, диктує слабким гравцям свою волю та свідомо примушує їх прийняти вигідні йому норми, щоб зберегти своє домінування та істотно обмежити можливості інших гравців;

- гри “з ненульовою сумою”, коли в результаті взаємодії змінюється сукупний обсяг благ, а вигреш, чи програш кожного гравця приблизно рівно

можливі.

Оскільки демократія передумовлює певність процедур та непевність результату (на відміну від авторитаризму з непевністю процедур та певністю результату), вибір першого варіанту в умовах демократичного транзиту означає, по суті, продовження попередньої авторитарної традиції, носієм якої є політичний актор, що ініціює прийняття даного варіанту та інституціоналізації його.

Результатом такого варіанту скоріш за все буде інституціональна нестабільність в зв'язку з загостренням боротьби між основними політичними акторами. Учасники політичного процесу, чиї інтереси зазнали тиску, будуть намагатися внести зміни в установлені “правила гри”, скоректувати їх, а домінуючий актор протистояти такого роду змінам та маневрувати з метою створити видимість прогресу. Більшість політичних акторів, навіть виконуючи встановлені таким чином “правила гри”, будуть делегітимувати їх своїми діями. Як наслідок, буде зростати кількість громадян, що не довіряє владі, та вважає її неефективною.

Тільки другий варіант відкриває можливості досягнення стабільності, ефективності та реальної легітимності влади, бо ґрунтується на демократичній традиції і створює віру в справедливість, законність прийнятих правил і норм. Для підвищення рівня легітимності влади важливими видаються наступні дії:

1. Досягнення балансу та конструктивної співпраці між гілками державної влади.
2. Активне та постійне підтримування контактів влади з населенням.
3. Проведення роз'яснювальної роботи відносно програмних цілей розвитку суспільства.
4. Підсилення ролі правових методів досягнення цілей та чітке дотримання прийнятих норм і правил політичної поведінки.
5. Сприяння організації контролю громадськості за діяльністю органів державної влади.
6. Розвиток та закріплення демократичних цінностей в суспільстві, правової культури населення.

Всі ці заходи є дуже важливими для сучасної України, яка вступає в другий етап політичної модернізації і потребує якісних змін у системі відносин між владою та громадянами. Політична модернізація в нашій країні повинна привести до створення не тільки формально, але й внутрішньо легітимної політичної системи, здатної ефективно управляти державою. З цієї точки зору необхідно розглядати і політичну реформу, суть якої полягає в зміні форми правління, структури парламенту та виборчої системи. Кожен з цих елементів виконує свої функції і, водночас, може відігравати позитивну роль тільки за умови системної відповідності, взаємозв'язку та спрямованості до спільної мети – прогресивного розвитку суспільства, створення умов для підвищенні довіри народу до влади.

1. Див.: Гаджиев К.С. Политическая философия / Отд-ние экон. РАН;

науч.-ред. совет изд-ва "Экономика". – М.: ОАО "Издательство "Экономика", 1999. – С.240. **2.**Оріховський-Роксолан Ст.. Напучення королеві польському Сигізмунду-Августу // Українська література XIV-XVIст. – К., 1988. – С.113-152. **3.**Див.: Вебер М. Соціологія. Загально історичні аналізи. Політика / Переклад з німецької О.Погорілого. – К.: ОСНОВИ, 1988. – С.157-173. **4.**Ortega y Gasset J. Una interpretacion de la historia universal. Madrid, 1960. – 360 p. **5.** Андрушкевич Н.И. Легитимность в толковании испанского философа Ортега-и-Гассет // Полития. Анализ. Хроника. Прогноз. – 2001-2002. – №4. – С. 181-194. С.187. **6.**Див.: Там само. – С. 191-192. **7.**Див.: Политика: Толковый словарь: Русско-английский. – М.: «Инфра-М», 2001. – С.287-288. **8.**Бри М. Региональные политические режимы и системы управления // Россия регионов: и трансформация политических режимов. – М.: Прогресс. – 2000. – С.62. **9.**Гаджиев К.С. Политическая философия / Отд-ние экон. РАН; науч.-ред. совет изд-ва "Экономика". – М.: ОАО "Издательство "Экономика", 1999. – С.240. **10.** Див.: Сравнительная политология : демократия, национализм, режимы третьего мира, правящий класс // Международный журнал социальных наук . – 1993. – №3. – С 58-60; Ачкасов В. Легитимация власти в условиях трансформации: случай России // Вестник аналитики. – 2004. – №2(16). – С. 110. **11.** Див.: Рудич Ф.М. Много ли власти нужно власти? (Украина в контексте трансформации полит. систем в странах СНГ и Балтии, Центр. и Вост. Европы): Учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. – К.,1999. – С. 34-35.**12.** Ющенко В. Демократизація і європейська інтеграція України вимагають зміни політичної еліти // Національна безпека і оборона. – 2003. – № 9. – С. 108.**13.** Срубар И. Варианты трансформационного процесса в Центральной Европе: сравнительная оценка // Современная немецкая социология:90-е годы / Под ред. В.В.Козловского, Э.Ланге, Х.Харбаха. – СПб, 2002. – С. 618-619. **14.** Див.: МихельсР. Социология политических партий в условиях демократии // Антология мировой политической мысли. – Т.4. – М., 1992. – 596 с. **15.** Див.: Андрушкевич Н.И. Легитимность в толковании испанского философа Ортега-и-Гассет // Полития. Анализ. Хроника. Прогноз. – 2001-2002. – №4. – С.190. **16.** Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. – Львів: Вид-во "Літопис", 2000. – С. 266. **17.** Кола Доминик. Политическая социология / Пер. С фр.; Предисл. А.Б.Гофмана. – М.: Издательство "Весь Мир", "ИНФРА –М", 2001. –С.105.**18.** Уайт Ст.. Еще раз о посткоммунистической транзиции // Социс. – 2003. – № 11. – С. 28. **19.** Кононов І. Жителі Донбасу: особливості культури і здатність до самоорганізації за умов суспільних змін (Аналізуючи матеріали фокусованих групових інтерв'ю) //Соціологія: теорія, методи, маркетинг – 2002. – № 3. – С.85-91 **20.**Дмитричева О. Любов без расчета в кредит // Зеркало недели. – 2005. – № 9 (537).